

A pápai protestáns borbélycéh 1750-ben¹

PÁPA KIVÁLTSÁGOS MEZŐVÁROSBAN a XVI–XIX. században számos céh működött. Legkorábban, 1510-ben a szabó céh alakult meg Szapolyai János földesúr engedélyével, melyet aztán több követett.² A várostörténet a XVII. századból 15–16 céhet ismer. Ennyi céhet „rendkívül kevés, Pápához hasonló státuszú mezővárosban találunk, a nála nagyobb, jelentősebb és sok tekintetben példának számító Győr céheinek száma is e körül mozog.”³ Az asztalosok, bognárok és ácsok, borbélyok, csapók, csizmadiák, fazekasok, gombkötők, mészárosok, vízimolnárok, ötvösök, a pajzs- és kopjagyártók más rokon szakmával együtt; továbbá a szabók, takácsok, vargák tömörültek céhszervezetbe.⁴ A mészáros céh tagjai 1622-ben olyan gazdagok voltak, hogy vágás helyett áttértek a marhakereskedésre és a felvásárolt vágómarhát a bécsi piacokra hajtották. Az iparfejlődés a török hódoltság után újabb lendületet vett. 1720-ban 15 céhben 124 mestert írtak össze. 1828-ban 481 kézműves mestert tartottak nyilván. Legnépesebb a szabó (szűrszabó), csapó és varga céh volt.⁵

A céhes kézművesek és a társulatokba szerveződő kereskedők alkották a város polgárságát (polgárjogú lakosságát). A polgárjog révén ők irányították a városi önkormányzatot. 1841-ben pl. a tanács tagjainak egyharmada kereskedő, kétharmada mesteremember volt. A város XVIII. századi jogállását a földesúrral, gr. Esterházy Ferencsel (1683–1754) kötött 1730. és 1732. évi örökös szerződések határozták meg. 1439-től a mezőváros harmincadvám-mentességet élvezett,

¹ Ezúton mondok köszönetet dr. Hudi József főszerkesztőnek, hogy kéziratomat gondozta, levéltári és szakirodalmi forrásokkal kiegészítette.

² KISS István: A pápai plébánia története. Veszprém, 1908. 70., 170–171.

³ SZAKÁLY Ferenc: Pápa a török korban. = Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Főszerk.: Kubinyi András. Pápa, 1994. 157–158

⁴ Uo. 157–158.

⁵ ILA Bálint – KOVACSICS József: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Bp., 1964. 316.

ennek köszönhetően a pápai kereskedők a közép- és nyugat-európai városokkal is élénk kereskedelmet folytattak.⁶

A céhek megalakulásának időpontját, a közösségek főbb jellemzőit és szabályzatait tömören összefoglalta, némelyik rendtartását teljes terjedelemben közölte Reizner János 1894–95-ben.⁷ E közleményt lábjegyzetekkel kiegészítve Hermann István pápai könyvtárigazgató 1998-ban újra publikálta.⁸ Reizner közleményében olvasható a borbélyok céhlevele, melyet enyingi Török István 1608. november 11-én, Szent Márton püspök ünnepén erősített meg.⁹ A szövegből kiderül, hogy létezett egy korábbi céhlevél is, mellyel elődeik éltek. A Török István által jóváhagyott céhlevél rövid, nincs pontokba szedve. Érdekessége, hogy megőrökíti az akkori nyolc „öreg mester” nevét.¹⁰ Ennyi mestert csak egy virágzó mezőváros volt képes eltartani. (Debrecen város tanácsa a XVIII. század második felében is 9 főben határozta meg a borbély-sebészek létszámát. Az sem véletlen, hogy Veszprém megyében csak a két legfejlettebb mezővárosban, Veszprémben és Pápán működött borbély-sebész céh.)¹¹

⁶ HUDI József: Pápa város önkormányzata a későfeudalizmus időszakában (1730–1847). Pápa, 1995. 17–81. – A város legfontosabb okleveleit, privilégiumleveleit, szerződéseit az 1214–1842 közötti időből kiadta: PETRIK Iván: Memoriae commendamus. Emlékeztül adjuk. Válogatás Pápa város történetének forrásaiból. Pápa, 2010. (A Pápai Levéltár kiadványai I.)

⁷ REIZNER János: A Gróf Esterházy család pápai levéltárában őrzött céhlevelek. = Történelmi Tár 1894. 631–655., 1895. 90–103., 289–306.

⁸ REIZNER János: A Gróf Esterházy család pápai levéltárában őrzött céhlevelek. = Lapok Pápa történetéből 1998. 5–6. sz. 83–120. A borbélycéh 1608. évi artikulusai: 94–96.

⁹ REIZNER a borbély céhnél azt írja, hogy 1608. november 11-én „*Enyinghi Theörök Ferenc a pápai borbély céh levelét megerősítve kiadja.*” (REIZNER 1998. 85.) Ez biztos névelírás, mert a céhlevél záradékában „Stephanus Theörök de Enningh” olvasható. A céhlevélből egy részletet pápai plébániatörténet is közöl, de datálása biztosan hibás, hiszen a „Stephanus Thörök de Ennyng” aláírás fölött ez olvasható: „Iratott Pápán szent Márton napján. (1609. okt. 20.)” Vö. KISS: i. m. (1908) 185. – A szerző nem magyarázza meg, de nyilván arról van szó, hogy az 1608. évi céhlevél másolatát adta ki a földesúr 1609. október 20-án. Az 1609-es céhlevél másolat 1902-ben került a Nemzeti Múzeum gyűjteményébe, azt 1917-ben ismertette Magyary-Kossa Gyula az Orvosi Hetilap hasábjain. A céhlevél „értékesebb pontjait” később adattárában is közölte. MAGYARY-KOSSA Gyula: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. III. Adattár 1000-től 1700-ig. Bp., 1931. 314–315.

¹⁰ Az „öreg mesterek”: Kanisay Barbéli Bálinth, Kaldi Barbéli Thamás, Csepregy Barbéli Mihály, Kolosváry Barbéli Péter, Guhardus Mark, Krakkay Barbéli Gáspár, Papay Barbéli Péter és Tarnoczay Barbéli János. – Elöl áll a családnevük, amelyből rendszerint kiderül, hogy eredetileg más településről származtak. Középen a nagybetűvel írt borbély magát a foglalkozást jelentette, ezt követte magyaros sorrendben a keresztnévük. Az ötödik mester valószínűleg nem magyar származású lehetett.

¹¹ CSEJTEI István: A borbélymester hagyatéka. Debrecen, 1990. 14. A Veszprém megyei borbélycéhekről: NAGYBÁKAY Péter: Céhek, céhemlékek Veszprém megyében. Veszprém, 1971. 12.

Gróf Esterházy Pál erőszakos fellépése nyomán 1660-ban előbb a varga céh, majd a többi céh is áttért „az igaz kath. hitre”. A borbélycéh első artikulusa 1662-ben kimondta, hogy csak katolikus vallású személy kérheti felvételét a céhbe: *„Kivánjuk, hogy kicsinytől fogva nagyig valaki ezen céhünkben akar lenni s ennek erejével élni, az igaz római anyaszentegyházat profiteálván ezen hitben is éljen, előtte viselvén az isteni félelmet sub poena confiscationis omnium bonorum.”*¹² I. Lipót 1667. július 1-én Bécsben kelt oklevelében gróf Esterházy Pál és Ferenc földesurak kérésére megerősítette a pápai céhek – köztük a borbély céh – artikulusait.¹³ Ebből a korból az egykori Soproni Evangélikus Gimnázium, a későbbi Berzsenyi Dániel Gimnázium¹⁴ gyűjteményében fennmaradt Pettyéni Borbély Márton pápai seborvos kéziratosa orvosló, „házi mindentudó” könyve (1683–1701).¹⁵

A későbbiekben azonban a céhek katolikus jellegét nem minden esetben tudták megőrizni. A Rákóczi-szabadságharc idején a kurucok védelme alatt a protestáns céhes mesterek átmenetileg érvényesíteni tudták akaratukat. Erre utal, hogy 1714-ben a borbély céh nevében a katolikus mesterek azért folyamodtak a földesúrhoz, hogy céhükből is, „mint más céhekből” „gyomláltattassék ki az eretnokség”, ami alatt a „kálvinista mesterek” eltávolítását értették.¹⁶

Gróf Esterházy Ferenc először 1717-ben, majd 1741-ben már a katolikus szempontoknak megfelelően szabályozta a borbélycéh működését. Gróf Esterházy Ferenc, mint a céh „örökös főcéhmestere” 1741. június 24-én Pozsonyban megerősítette a 29 artikulusból álló rendtartást, amely eskümintát is tartalmazott. A protestánsok is a céh tagjai lehettek, ha a dekretális esküt¹⁷ letették. A

¹² KISS: i. m. (1908) 72.

¹³ Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) A 57. Kancelláriai Levéltár, Libri Regii 14. 36–37.

¹⁴ 1991 óta neve: Berzsenyi Dániel Evangélikus (Líceum) Gimnázium, Kollégium és Szaképző Iskola. Sopronban, a Széchenyi tér 1. sz. alatt található.

¹⁵ A seborvosi recepteket, gyógyszerészeti és sebészeti fejtegetéseket is tartalmazó könyvecskét ismerteti: SZLATKY Mária: Pettyéni Borbély Márton pápai seborvos kéziratosa orvosló könyve (1683–1701). = Orvostörténeti Közlemények 82. Bp., 1977. 27–50. Pettyéni Borbély Márton 1656-ban Gyöngyös nevű helységben született, Erdélyben nevelkedett, 1687. április 5-én érkezett Pá pára, április 16-án beállt a céhbe és megnősült. Itteni ténykedésének 1701-ig van nyoma. Kéziratának javarészét Brassóban és Kolozsváron írta, feljegyzéseit Pápán folytatta.

¹⁶ KISS: i. m. (1908) 72.

¹⁷ A dekretális (decretalis) eskü a Werbőczy-féle eskü volt, amelyben Szűz Máriára és az összes szentekre fel kellett esküdni. Az 1731. március 21-én kiadott I. *Carolina resolutio* (III. Károly király protestáns vallásügyi rendelete) a bírák, ügyvédek, hivatalnokok számára előírta az ún. dekretális eskü letételét. A céheket arra kötelezte, hogy a katolikus ünnepeket megtartsák és az egyházi körmeneteken részt vegyenek. A szegedi borbélylegényeknek pl. a következő esküt kellett letenniük: „Esküszöm az élő Istenre, Atya, Fiú és Szentlélek, teljes Szentháromság egy

káromkodásért (pl. a szentek gyalázásáért) büntetés járt; a céh tagjainak Fábián és Sebestyén¹⁸ napján minden évben szentmisén kellett részt venniük. Az „öreg” templomnak egy tallért kellett adniuk viaszgyertyákra. Az úrnapi processzió (körmeneten) mindnyájuknak részt kellett venni.

A következő szabályzat, amely alapján jelen dolgozat készült, 1750. március 11-én kelt Pápán. Nyomtatva 1896-ban jelent meg átírásban.¹⁹ Közlője Földvály László²⁰, az akkori váchartyáni református lelkész volt. A közlemény három részből áll: egy datálatlan királyi felségfolyamodványból (ami feltehetőleg 1750. július 3. után kelt), a protestáns mesterek céhszabályzatából (1750. március 1.); a harmadik irat a földesúri információra adott feleleteket tartalmazza (1751. április 7.).

Földvály sajnos nem említi, honnan vette a forrásokat, közlésükhöz bevezetőt sem írt, így a mai olvasó nehezen tudja értelmezni a tényeket. A közlemény címe is téves; nem a reformátusok, hanem a protestánsok céhügýérő! volt szó.

A történet úgy rekonstruálható, hogy miután a földesúr a pápai református és evangélikus (a „pápai helv. és aug. Confessi6n levő”) borbélyokra a katolikus felfogást tükröz6 új céhszabályzatot akarta rákényszeríteni, azok Mária Teréziához folyamodtak annak érdekében, hogy a számukra megfelelő, általuk 1750 áprilisában kidolgozott szabályzatot erősítse meg. A királyn6 rendeletére a

bizony örök Istenre, a Boldogasszonyra és Istennek minden Szentéire, hogy a 18. artikulusnak tenora szerint tartozom minden néven nevezend6 keresetet, igazán és jó lelkiismeretem szerint Urannak és Asszonyomnak kezéhez szolgáltatni, félretevén esküvésemben kigondolható valami hamis praetextust. Nem különben tartozom minden műhelybeli, kezemhez adott jószágnak, vagyis műszernek gondját viselni, azokrul annak idejében számot adni. Isten engem úgy segítlyen.” Közli BÁTAYI Gitta: Borbélyok és fodrászok Szegeden – adatok egy helyi iparág történetéhez. = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2014. Új folyam 1. Szeged, 2014. 383.

¹⁸ A római katolikus naptár szerint a két szent ünnepnapja január 20. Fábiánt, de főként Sebestyént számos kézműves céh, de főként a borbélyok tisztelték véd6szentjükként. Segít6 szent, főként pestis és más emberi és állati járványok idején.

¹⁹ FÖLDVÁLY László: A pápai helv. hitv. chirurgusok panaszai és czéhszabályai 1751-ben. Történelmi Tár 1896. 373–382.

²⁰ FÖLDVÁLY LÁSZLÓ (Kunszentmiklós, 1838. június 24. – Váchartyán, 1921. december 30.) református lelkész, történetíró. A teológiát Kecskeméten végezte. 1857-ben Lovasberényben akadémiai rektor (népiskolai tanító), majd több helyütt káplán, helyettes lelkész. 1881-től Váchartyánban lelkész. Az 1860-as évek közepétől számos cikke, értekezése jelent meg politikai, szépirodalmi, egyházi lapokban, folyóiratokban. – Fontosabb művei: Százados ünnepi beszéd. (Bp., 1886); Szegedi Kis István élete s a Tisza-Duna mellékeinek reformációja (Bp., 1894); Adalékok a dunamelléki ev. ref. egyházkerület történetéhez (I–II. Bp., 1898). Vö. ZOVÁNYI Jen6: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. 3. javított és bővített kiadás. Szerk.: Dr. Ladányi Sándor. Bp., 1977. 205.

Helytartótanács a hivatalos utat követte és Veszprém vármegye segítségével megkérdezte az ügyben Esterházy Ferenc földesúr véleményét, aki 6 pontban foglalta össze álláspontját. Erre a 6 pontból álló „informatióra” feleltek a protestánsok, melyben megvédték álláspontjukat és amellet érveltek, hogy szükség van a protestáns céhre. Valójában arról volt szó, hogy a protestáns, többségében nemes mesterek az 1741. évi szabályzatot a maguk igénye szerint alakították át, tagnévsorral és a katolikus esküszöveg helyett protestáns esküformulával egészítették ki, melyet a földesúr nem volt hajlandó jóváhagyni.

A folyamodás mellékletét képező céhszabályzat-tervezet több szempontból különleges. A legfontosabb jellegzetessége az, hogy csak protestáns (evangélikus és református) borbélyokra vonatkozik. Vallási kérdéssel egyik pontja sem foglalkozik. Az sem mellékes, hogy a királyi jóváhagyás esetén a város legkisebb, csupán néhány főből álló céhe jöhetett volna létre.

A CÉHEK LÉTREJÖTTÉRŐL ÉS SZEREPÉRŐL

Mielőtt a protestáns céhszabályzatot részletesebben ismertetnénk, röviden szólnunk kell általában a céhekről, azok megalakulásáról, főként pedig a ritkaságszámba menő borbély-sebész foglalkozás történetéről.

A magyar nyelvbe átvett *céh* jövevényszavunk bajor-osztrák (német) eredetű. Köztudomású, hogy a középkor virágzó szakaszában, az árutermelés fejlődésének következtében a városban lakó azonos vagy hasonló foglalkozást űző iparosok munka-, érdekvédelmi és vallási szervezeteiként jöttek létre a céhek, melyek évszázadokon át fennmaradtak. A céhprivilegiumok biztosították a piac monopóliumát, védték a testület tagjait az idegen árukat behozó kereskedőktől és a céhen kívüli iparosoktól.

Magyarországon az első céh bizonyos késéssel, a XIV. század elején alakult, a század utolsó negyedében számuk megnőtt, a XV. században már az egész országot behálózták. Kezdetben főként a szabad királyi városokban, később a mezővárosokban is alakultak céhek. A XVI. század elején az elkülönült 60–70 ipárnak mintegy az egyharmada működött szervezett keretek között. Elsősorban a tömegszükségletet kielégítő iparágak képviselői alkottak céhszerve-

zeteket, később a kevésbé jelentős szakmák is céhes keretek közt működtek.²¹ A céhes ipar válságaként értelmezhető a XVIII–XIX. században a falusi céhek létrejötte. A szabadpiaci verseny akadályát jelentő céhrendszert hazánkban 1872-ben számolták föl (1872. VIII. tc.), a helyükbe ipartársulatok, majd az 1884. XVII. tc. alapján ipartestületek léptek. A Pápai Ipartestület 1886-ban alakult meg különféle szakosztályokkal.²²

Hazánkban az *első borbélycéhek* a legfejlettebb szabad királyi városokban jöttek létre. Fekete Lajos szerint a legkorábbi egyesület a budai volt, ezt követte 1583-ban a debreceni (melynek szabályzatát közölte írásában), más városokkal együtt ezt követte a pápai sebgyógyítók céhe, amelynek eredeti szabályzata 1608 előtt íródott, de nem maradt fenn.²³ A fennmaradt céhlevelek országos számba vételével megváltozott a sorrend: a XVI. században elsőként Tokajban (1557), aztán Nagybányán (1572), Sárospatakon és Debrecenben (1583), Esztergomban (1597) alakult borbélycéh.²⁴ Ehhez hozzátehetjük, hogy a győri káptalan 1593-ban adta ki a borbély céh szabályait azzal a feltétellel, hogy a földesúri jog elismeréseképpen évente 1 forintot fizetnek, az úrnapi körmeneten és a sátoros ünnepeken tartott szentszentmisén testületileg részt vesznek. Az eredeti céhlevél azonban elveszett, ezért 1607-ben újat adott ki a káptalan.²⁵ Pápán a XVI. század végén szintén létezett borbély céh, de szabályzata nem maradt fenn.

A gyógyítással is foglalkozó *borbély* szót régen a *kirurgus* (*chirurgus*), majd jóval később a *felcser*, a *tábori orvos* szó is helyettesítette szinonimaként. A mestervizsgát nem tett, azaz a tanulóéveit le nem töltött és mesterremeket (próbát) nem készített, céhbe felvételt nem nyert egyéneket himpelléreknek, kon-tároknak vagy kuruzslóknak nevezték.

A borbély az itt tárgyalt korban már nagyon megbecsült szakembernek számított. Ismereteiket borbélymesterektől tanulták, vidékenként eltérően három vagy négy inasévet kellett letölteniük, legényéveik végén vizsgát tettek, amely

²¹ A céhekről: Révai Nagy Lexikona IV. Bp., 1912. 345–346. – BÁN Péter (szerk.): Magyar történelmi fogalomgyűjtemény I. Eger, 1980. 99–101. – BOGDÁN István: Kézművesek mesterisége. Gondolat, Bp., 1989. A céhszervezetről: 21–41.

²² HORVÁTH Elek – TÓTH Endre: Pápa megyei város múltja, jelene és környéke. Pápa, 1936. 131.

²³ FEKETE Lajos: Adalékok a magyar sebészet történetéhez. = Történelmi Tár 1878. 87–98.

²⁴ TAKÁCS Béla: A debreceni sebgyógyító céh története. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1981. Debrecen, 1983. 131.

²⁵ BEDY Vince: Adalékok a győri ipar történetéhez. (Ötödik közlemény.) = Győri Szemle 13 (1942) 131–143.

szerint többféle orvosságot (pl. flastromot, azaz sebre való tapaszt) kellett főzniük ahhoz, hogy majd borbélymesterek lehessenek. A borbélycéh tagjai ugyanis a hajvágáson kívül gyógyítással is foglalkoztak; mesterségbeli tudásuknak a gyógyszerkészítés is a szerves része volt.

A borbélylegény nem lett automatikusan céhtag. Felszabadulása után tovább dolgozott (általában a mesterénél), és egyéb, később felsorolt feltételeknek is meg kellett felelnie. Egyes városokban az inaskodást még vándorévek is követték, ez főként az idegen országokban szerzett gyakorlatot jelentette. Tudjuk, hogy a külföldi tapasztalatszerzés a magyarországi céheknél a XV. században jött divatba. A vándorlást magyarul *bujdosás*nak is hívták a középkor végén és az újkorban.²⁶ A vándorláshoz a XVIII. században a legényeknek már útlevelet kellett kiváltaniuk. Úgy tűnik, hogy a pápai borbélylegények a XIX. században már főként Magyarországon belül vándoroltak.²⁷ A kormányhatóságok 1816-tól külön vándorkönyv („vándorló könyvecske”) használatát írták elő. A vándorkönyvvel nem rendelkező legények céhbe történő felvételét szigorúan tiltották.²⁸

A borbély-sebészek munkája nagyon sokrétű volt, ebből csak a legfontosabbakat említjük: köpölyöztek, eret vágtak, tályognyitást végeztek, fogat húztak, törött testrészt vagy vágott sebet gyógyítottak, a csatákban szükség esetén még amputáltak is. A „belbetegségek” orvoslása azonban tilos volt a számukra. Nyelvünkben a borbély szót a későbbi időkre azért hagyományozták új jelentésben (nyelvészeti szempontból jelentésszűkülésnek nevezzük), mivel haját nyírtak, és borotváltak is.

A XVIII. század elején a borbélyok már nem elégedtek meg a mesteremberek műhelyeiben tanult ismeretekkel; nemcsak vándoroltak, hanem tudásuk elmélyítésére külföldi egyetemre, legfőképpen Bécsbe mentek. Miután Mária Terézia Magyarországon elsőként Nagyszombatban megszervezte az orvosi

²⁶ BOGDÁN: i. m. (1989) 54.

²⁷ A pápai születésű Francsics Károly (1804–1880) borbélymester inaséveit 1816–1820 között Pápán töltötte (4 évet), utána a Dunántúlon és a Felvidéken vándorolt. Megfordult Szombathegyen, Kiscellben, Győrben, Pesten, Érsekújváron, Nyitrán, majd hazatért mesteréhez Páparra. 1827-ben legényként telepedett le Veszprémben, ahol csak 1853-ban vették fel a céhbe 40 ezüsterforint felvételi díjért. Életrajza: FRANCICS Károly: Kis kamorámban gyertyát gyújték. Válogatta, sajtó alá rend. Vörös Károly. Magvető, Bp., 1973. 5–23. Céhbe való felvételéről: uo. 326–327. Francsics szombathelyi ténykedését és gyakran felkeresett „sörkorcsmáját” bemutatja TILCSIK György: Francsics Károly kedvenc „sörkorcsmája”. Egy 1820-as évekbeli, mezővárosi sörház lokalizálása. = Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények 2016. 1. sz. 18–42.

²⁸ BOGDÁN: i. m. (1989) 56.

tanszakot és vele együtt a sebészetet is, 1759-től kisebb-nagyobb műtéteket is végeztek. Gyakorlati ismereteiket mai szóval élve közkórházakban vagy a katonaság mellett szerezték meg. Mária Terézia 1768-ban, II. József 1785-ben, 1788-ban és 1789-ben kiadott rendeletében azt szorgalmazta, hogy a vármegyék a főorvos mellé évi 150 forint fizetéssel szervezzenek sebészorvosi állást.²⁹ A vármegyék később a járási seborvosi állásokat is létrehozták.

Hazánkban a borbély mesterség tisztességes, megbecsült foglalkozásnak számított. Nemzetségi levéllel kellett igazolniuk, hogy törvényes házasságban élő szülőktől származnak. A letöltött legényéveik után pedig mesterremeket kellett bemutatniuk, illetve a céh ládájába (néha perselynek nevezték) az adott céh szabályzata szerint bizonyos összeget befizetniük.

A mesterség elismertségére utal az is, hogy elszegényedett, vagy kisebb birtokkal rendelkező nemesek fiai is szívesen választották ezt a foglalkozást. Pápán az 1750-ben kelt szabályzat-tervezetet négy, magát nemesi származásának tartó borbély fogadta el és írta alá. A város fejlettségét mutatja, hogy az 1810-es években Pápán 7–8 sebész 9 segéddel dolgozott.³⁰ A rendi korszak végén, 1847-ben a mintegy 12–13 ezer lakosú Pápán 5 orvosdoktor és 10 sebész működött.³¹ A pápai születésű Francsics Károly borbélylegény 1827-ben Veszprém-ben telepedett le. Naplói, visszaemlékezései révén életét részletesen ismerjük.³² Az ország keleti felében sem volt ritkaság a képzett borbély. Csokonai édesapja, a győri születésű, átlagosnál műveltebb debreceni chirurgus, Csokonai József (1747–1786) receptkönyve révén vált napjainkra ismertté.³³

A XVIII. század közepén Pápán működő protestáns borbélyok közé tartozott: nemes Pápai Imre, nemes Szalai János, nemes Kolozsvári Sámuel. Magát hol polgárnak (civis), hol nemesnek írta Szabó (másként Nagy) István, akinek nemességét a földesúr nem ismerte el, mert Veszprém vármegye előtt még nem publikálta nemességét. Őt az uradalmi prefektus jobbágnak tekintette,

²⁹ FEKETE: i. m. (1878) 98. A vármegyei főorvosok előírt évi fizetése ekkor 300 rajnai forint (Rft) volt.

³⁰ FRANCICS: i. m. (1973) 63.

³¹ HUDI József (szerk.): Források Pápa város 1848/49. évi történetéből. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2001. 58–59. *Orvosok*: Cseresnyés Sándor, Hoffelder József, Deutsch Dávid, Ditrichstein Dávid, Pserhofer Sámuel; *sebészek*: Appelfeld Ezekias, Batta Pál, Burghard Lipót, Czink Alajos, Feitl Móric, Lamberger Ignác, Miskolczy Pál, Paár Paulin, Schnabel Simon, Szabó János.

³² FRANCICS: i. m. (1973). 1827–1849 közötti visszaemlékezéseit kiadta HUDI József (szerk.): Francsics Károly visszaemlékezései. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2001.

³³ CSEJTEI István: A borbélmester hagyatéka. Debrecen, 1990.

tömlöcbe záratta, s Pápáról el akarta úzni.³⁴ Az adóösszeírások szerint 1749/50-ben az Új utcában lakó Borbély Istvánra 40 dénár; a belvárosi Kis, Ispitály és Szent László utca közös összeírásában található Szalai Borbély Istvánra 1 forintot, Borbély [Kolozsvári] Sámuelra 85 dénár adót vetettek ki. (Az egy forint már magas adókategóriának számított; a leggazdagabb ügyvédek, birtokosok 2, 4 forintot fizettek.)³⁵ A protestáns borbélyok által uralt céhnek az 1740-es évek végén két katolikus („pálista”) borbély is a tagja volt, akikkel állításuk szerint békességben éltek.

Az egyik nemes borbélyt, Kolozsvári Sámuel Bauer Marcell pápai helytörténész genealógiai kutatásaiból közelebbről ismerjük.³⁶ Kolozsvári Sámuel nagyapjái az egyetlen, erdélyi fejedelem által adományozott armális (nemesi címereslevél) azon 70 ma meglévő közül, amelynek tulajdonosai Pápán (is) éltek. I. Apafi Mihály Fogaras várában 1677-ben Kolozsvári (Kolosvári), másként Bogdán Sámuelnek erdélyi nemességét megújította, és számára címert adományozott.³⁷ Az erdélyi Marosváradján volt nemesi kúriájuk és birtokuk. A címerszerző unokája a pápai borbély, kinek szintén Sámuel volt a keresztnéve. Valamikor az 1740-es évek második felében kerülhetett Pápára, ahol 1748-ban az adománylevelet a rajta lévő Alsó-Fehér vármegyei záradékkal bemutatta a megye közgyűlésének, és azt Veszprém vármegye kihirdette. A pápai református anyakönyvekből tudható, hogy 1748-ban feleségül vette a fél évvel korábban meghalt Küszögi (Koesugi) Borbély Ferenc atyamester özvegyét, Zeke Katalint. (Az ilyen házasság az egy céhen belüli mestereknél igen gyakori volt.) A következő tíz évben négy közös gyermekük született: Sámuel, Zsuzsanna, János és Katalin. Keresztzüleik a város olyan ismert református familiáiból kerültek ki, mint a Torkos, Csuzi vagy a Zsoldos családok. Kolozsvári Borbély Sámuel neve még az 1754/55-ös nemesi összeírásban olvasható, azonban a

³⁴ FÖLDVÁRY: i. m. (1896) 380.

³⁵ KÖBLÖS József: Pápai református adófizetők névsorai a XVIII. századból. (Első közlemény) = Acta Papensia 20 (2020) 3–4. sz. 241–375., az 1749/50-es összeírás: 317–323.

³⁶ Ezúton köszönöm, hogy Bauer Marcell Kolozsvári Sámuel leszármazásáról készült kéziratát a rendelkezésemre bocsátotta. (Azóta a kézirat megjelent: BAUER Marcell: Pápai armálisok. A Pápai járás nemes családjainak címereslevelei 1416–1915. Kiadja a pápai Jókai Mór Városi Könyvtár. Pápa, 2020. 150–151. – H. J.)

³⁷ A címer Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában ma is megtalálható. Jelzete: MNL OL R 64. 1. tétel, No. 601. A kiadás körülményeiről, az armális állapotáról lásd BAUER: i. m. (2020) 150.

későbbiekben nem talált róla és családjáról adatot. Úgy véli, hogy elköltöztek, vagy a család fiágon kihalt a XVIII. század második felében.³⁸

Az újabban közzétett református egyházközségi adóösszeírásokból kiderül, hogy Szent László utcában lakó Kolosvári Sámuel és családja 1755-ben szerepel utoljára az összeírásokban; ekkor négy személy úrvacsorázhatott, három gyermeke azonban még nem élhetett az úrvacsorával.³⁹ 1774-ben Borbély Samunét 7 tagú családjával összeírták a belvárosban (ennek része volt a Szent László utca is), ezt követően azonban nem találkozunk velük.⁴⁰

A PÁPAI BORBÉLYOK CÉHSZABÁLYZATÁRÓL

Mindezek után nézzük meg közelebbről a pápai protestáns borbélyok 25 artikulusból (pontból) álló, 1750. március 11-én kelt szabályzatát. Mivel 1736-ban királyi rendelet arra kötelezte a céheket, hogy a földesuraktól kapott céhleveleikre királyi jóváhagyást nyerjenek, a borbélyok elhatározták, hogy új céhlevelet már a királytól kérnek. A földesúr tisztjei ettől a borbélyokat eltiltották, és azt parancsolták, hogy maradjanak meg a korábbi földesúri szabályzat mellett. Ezért a borbélyok két követet küldtek Pozsonyba, akik a Helytartótanácsnál őrzött földesúri artikulusokat másolatban kikérték, és egy pápai könyvkötő által beköttették, miután két kisebb változtatást végeztek rajta. Az artikulusokat a vallásuknak megfelelő eskü szövegével egészítették ki, és az artikulusok elé egy fehér lapra feljegyezték a borbélyok nevét. A jegyzéken „emlékezetnek okáért” két katolikus borbély neve is szerepelt, eszerint az 1740-es években 2 katolikus és 4 protestáns borbély látta el Pápa város lakosságának sebészeti gyógyítását.

E királynőhöz felterjesztett céhszabályzat 25 artikulusa lényegretörően szabályozza a céh működését. Már említettük, hogy vallási kérdést egyik sem érinti. Az egyes artikulusok nincsenek logikai rendbe szedve. Összehasonlítva más városok borbélyainak céhszabályzatával, kitűnik belőle, hogy bizonyos részeket, amelyek e céhre nem voltak jellemzőek, kihagytak. A céhelőírások négy

³⁸ BAUER: i. m. (2020) 150.

³⁹ KÖBLÖS József: Pápai református adófizetők névsorai a XVIII. századból (Második közlemény) = Acta Papensia 21 (2021) 1–2. sz. 98., 106.

⁴⁰ Uo. 121.

nagy csoportra oszthatók, így a továbbiakban ezek szerint mutatjuk be a céh életét.

Elsőként az *általános*, mindenkire érvényes céhelőírásokat említjük. Évente kellett céhmestert és atyamestert⁴¹ választaniuk. Az első előjáró a céhmester volt, ő igazgatta a céhet, az atyamesterrel együtt ő gondoskodott a legények tanításáról. A mindenkorai céhmesternél volt a céhláda, amelyben a céh vagyonát őrizték: a céhleveleket, jegyzőkönyveket, a különféle iratokat és a kötelezően befizetett pénzüsségeket, illetve a különféle büntetésekért befolyt összeget.⁴² Bizonyos bíraskodási joggal is rendelkezett a céh tagjaival kapcsolatosan. Büntetőbíráskodása 8 rajnai forintig terjedt, és a vétség nagyságához igazodott. Ügyelt arra, hogy az egyes szolgáltatásokért a mesterek megkapják a járandóságukat. Az esetleges vétségekért beszédte a büntetést.

A céhmester hívta össze a tagokat megbeszélésre, céhgyűlésre, közös betegvizsgálatra, temetésre. Ez mindig úgynevezett „táblajáratással” történt. Ekkoriban régi szokás szerint a céh szimbólumát tartalmazó, fából vagy fémlemez-ből készült díszes ún. behívótábla házról házra hordozásával, élőszóban hívták gyűlésbe a céh tagjait.⁴³ A táblajáratás díja 1 forint volt.

Általános szabály volt, hogy a céh előírásait be kell tartani. Egymás betegeit nem gyógyíthatták⁴⁴, más mester inasát nem csalhatták el. Himpellérrel (azaz kontárral) nem tárgyalhattak, tilos volt mestertársuk elmarasztalása „bemocskolása”, ezért nemcsak büntetés járt, hanem a megkövetés elmulasztása esetén a legsúlyosabb: a kizárás. Évente fel kellett kérni az alispánt arra, hogy generalis commissio (általános megbízatás) keretében vizsgálja meg a helységeket, s ha himpellért talál, azt kötelezze céhbe állásra (ennek díja 20 rajnai forint volt).

⁴¹ A céh egyik fő tisztségviselője, a céhmester után a második tisztségviselő, a legények előjárója, felügyelője.

⁴² Tudjuk, hogy a céhládának országos szokás szerint általában két kulcsa volt: az egyiket a céhmester, a másikat általában a legfiatalabb mester, az ún. „kulcsos mester” őrizte. Vö. BOGDÁN: i. m. (1989) 28. Ez azt jelentette, hogy a ládát csak ketten együtt jelenlétében lehetett csak felnyitni.

⁴³ NAGYBÁKAY: i. m. (1971) 46.

⁴⁴ A földesúri 6. vádpontra adott feleletben olvasható, hogy 1751-ben *Kolozsvári Sámuel* gyógyította Ferzer (máshol Ferrer) császári kapitány eltört kezét, aki Ugodon volt kvartélyon. A beteg elment látogatóba Győrbe, ahol felkeresett egy ottani német borbélyt, aki gyors (2 heti) gyógyulást ígérve ellátta, és újra bekötözte a kezét. Hazajöve megjelent Kolozsvárinál, aki látta, hogy előtte mással kezeltette magát. Mindezek után nem vállalta a beteg további gyógyítását. Vö. FÖLDVÁRY: i. m. (1896) 381–382.

Tilos volt a szitok, a trágár beszéd, a káromkodás és a céhtársak közötti veszekedés is. Külön rész szól arról, hogy a mestereket szabad volt vidékre is hívni, kivitetni. Súlyos beteg esetén akár az összes céhtagot kihívhatták. Ilyenkor mintegy konzíliumot tartottak. Ha kellett, akkor segítették egymást tanácsaikkal, orvosságokkal, sőt, még eszközökkel is. Az egzisztenciális biztonságot szolgálta az az előírás, hogy a városban egy mester sem tarthatott fenn két műhelyt.

Különleges, de nem ritka esetet olvashatunk a földesúri 2. vádpontra adott feleletben. Pápai Imre, a szabályzat egyik hitelesítője még 1742-ben állt be a céhbe. Később elköltözött „Fokra” (a ma Siófokra), majd más helyekre, s mindenütt becsületesen ellátta feladatát. 1748-ban hosszas távolléte miatt megfizette büntetését, majd később visszajött Pápára, ahol a céh befogadta. Azonban a kitett cégtábláját, azaz „medencéjét”⁴⁵ az uraság, gr. Esterházy Ferenc katonái (hajdúi) levették, és a várba vitték, ezzel megakadályozták gyógyító tevékenységét. A céh védelmébe vette Pápaikat, de „medencéjét” a földesúr még 1751-ben sem adatta vissza.

A második csoportba azokat a szabályokat gyűjtöttük össze, amelyek az *inasokra és legényekre* vonatkoztak (egyes városok szabályzata az inasokat apródnak nevezte).⁴⁶ Az első lépés az elszegődés volt. Az inaskorú gyermeket rendszerint az apja szegődtette el. Személyesen megkeresték a mestert, akinél az illető tanulni akart, majd a céhmestert, mert az egész céh beleegyezésére is szükség volt. Céhlegény felvételekor meg kellett vizsgálniuk, hogy van-e tanulólevele és nemzetségelevele. Ha megfelelt, száz tallért kellett letenni a céh javára, húszat pedig a „mesterasztalra”, vagyis a mesterek számára.

Bizonyos idő elteltével a mesterlegény pénzt „dobott a perselybe”, ennek fejében használhatta mestere műhelyében az orvosságokat, az eszközöket és a szerszámokat. Természetesen voltak esetek, amikor a legény valamilyen oknál fogva elégedetlen lett a mesterével, és el akarta őt hagyni. Ilyenkor más mester automatikusan nem fogadhatta be. Az esetet kivizsgálta a céh, és ha „igaz ügye” volt, akkor más mesterhez tették, de az illető személyét nem ő határozta meg. Mint említettük, Pápán három év (más városban négy év) volt az inasidő.⁴⁷ A legényidő kitelte után a legénynek a céh összes tagja előtt mesterremeket

⁴⁵ A borbélyok üzletének jelképe a fémből készült, medence alakú cégtábla volt.

⁴⁶ Pápán a céhet a mesterek maguk között *gremium*nak titulálták, a céhládát a *gremium ládája* néven emlegették. Az inasok és legények a mestert *principális*nak nevezték.

⁴⁷ A XIX. században már Pápán is 4 év volt az inas szolgálati ideje.

kellett bemutatnia. E szó kicsit furcsának hangzik, hiszen másfajta remeket kellett készítenie, mint más mesterségek esetében. Bizonyos flastromokat, orvosságokat kellett a bizottság tagjai előtt készíteniük, „főzniük”, mégpedig 12 félét. A szabályzat pontosan felsorolja a gyógyszerek latin nevét. A vizsgát a legények háromszor ismételhették meg, s ha ekkor sem jártak eredménnyel, akkor véglegesen elküldték őket. A sikeres mestervizsga után részletesen ismertették előttük a szabályzatot, majd föleskették őket. Ilyenkor országos szokás szerint úgynevezett „társpoharat” illett adni, azaz borral kellett megvendégetni a céh tagjait.

Külön, egy teljes rész foglalkozik azzal, hogy a próbát (vizsgát) kötelező letenni, azt pénzért nem lehet megváltani. A letöltött három inasév után a jelölt dönthetett úgy, hogy „vándorlani menne”. Ebben az esetben mestere köteles volt tanulólevelet adni tanítványának.

Az artikulások *harmadik csoportja a mesterek és legények magánéletét szabályozza*. A szabályzat – más városi céhektől eltérően – nem köti ki, hogy a végzett legénynek fél vagy egy éven belül meg kell nősznie.⁴⁸ Más esetekre viszont részletesebben kitért. Így: ha mester fia, fiai, vagy „leányági ága”, azaz veje szeretett volna tanulni, akkor a beálláskor fizetendő összegnek csak a felét kellett letenni – a fél taksa kedvezmény országosan elterjedt szokás volt. Régi szokásnak számított az is, hogy az inasnak és a legénynek felszabadításakor kötelessége volt a társait áldomásban részesíteni (társpohár-adás).⁴⁹

Nagyon körültekintő és humánus megoldás volt a pápai szabályzatban a beteg, halálos beteg mestertársuk ápolására vonatkozó kötelezettség. Nappal egy, éjszaka pedig két kolléga őrködött mellette, ellátta, gondoskodott róla. Halála esetén táblajárással értesítették a tagokat, akik kötelesek voltak a temetésén megjelenni. Az özvegyét pedig azzal segítették, hogy a céh ládájából kiadták a mestertársukra jutó pénzösszeget. Az özvegyen maradt asszony özvegyi joggal gyakorolhatta férje foglalkozását. Két megoldás kínálkozott számára: egy legényét bízta meg a műhely vezetésével, vagy pedig rövid időn belül férjhez ment

⁴⁸ Az 1608. évi céhszabályzat még megkövetelte, hogy a céhbe felvett legény fél éven belül megnősüljön.

⁴⁹ Az inas felszabadításakor a mester áldomást adott az inasnak, az inas pedig társpoharat a legényeknek. A társpohár-adás néhány tál étel és néhány kanta bor adását jelentette. Az inas felszabadításakor a mester vállán megütögette vagy arcon legyintette. Egyes céhekben az új legényt társai jól megverték, „meg-gyalulták”. A szokás eredete a férfivá avatás ősi rítusa volt. BOGDÁN: i. m. 52–53. A felszabadított legény bőségesen megvendégelte a mestereket, mesterasztalt adott: meghatározott sokfogatásos ebédet, hozzá bort adott. (Uo. 63.) A pápai borbélylegények 20 forintért megváltották e kötelezettségüket.

egy mesterhez. Így tett a megözvegyült, kiskorú gyermekeket nevelő Zeke Katalin, aki Kolozsvári Sámuelhez ment férjhez. Kolozsvári a volt férj műhelyét, eszközeit, patientúráját is megkapta, ami komoly anyagi előnyökkel járt és megkönnyítette beilleszkedését.

A CÉHSZABÁLY-TERVEZET SORSA

A pápai protestáns nemes borbélyok önálló céhalkotási kísérlete reménytelen vállalkozásnak bizonyult. Gróf Esterházy Ferenc „városi uraság” 1750. június 2-án jóváhagyta a pápai borbélycéh 38 artikulusból álló szabályzatát, amely az 1741. évi céhlevél kiegészítése és megerősítése volt. Kikötötte, hogy a városban ezentúl csak pápista, azaz katolikus borbélyok lehetnek mesterek. A protestáns mesterek abban az esetben maradhattak céhtagok, ha letették a dekretális esküt. Ezek után 1750. július 3-án meghívták a három protestáns céhtagot egyeztetésre.⁵⁰ Ezen tárgyaláson jelen volt Bittó József praefectus (jóságg-kormányzó)⁵¹ és Galgóczy Ferenc⁵² városi plébános is. A mesterek előtt felolvasták az új szabályzatot, s közölték velük: ha azokra megesküsznek, „megmaradhatnak a Czéhben.”⁵³ Ezután a plébános a maga házához hívatta a három protestáns borbélyt, s arra kérte őket, tegyék le az esküt.⁵⁴ Erre azonban nem voltak hajlandók. Tettüket azzal indokolták, hogy „*mi gondolván azt, hogy ha azon articulusokra megeszküszünk, magunk magunkat – minthogy pápisták nem vagyunk – kirekesztjük a czéhből.*”⁵⁵

A számukra elfogadhatatlan dekretális eskü letételén múltott a jövőjük. A jövő baljós előjelekkel kezdődött: a pápai Esterházy uradalom református

⁵⁰ Pápai Imre ekkor már nemkívánatos személy volt a földesúr számára.

⁵¹ Bittó József 1750–1759 között volt a pápai uradalom prefektusa. 1724-ben pápai provisor, 1748-ban már Esterházy Ferenc teljhatalmú megbízottjaként (plenipotentarius) járt el, 1750-től töltötte be a prefektusi tisztséget. Vö. HUDI József: Esterházy Károly birtokigazgatása levelezése tükrében (1759–1799). = Emlékkönyv galántai és fraknói gróf Eszterházy Károly egri püspök, Pápa város földesura, mecénása és építtetője halálának kétszázadik évfordulója tiszteletére. Pápa, 2000. 85.

⁵² Galgóczy Ferenc (1719–1798) Galántán született, Esztergomban, majd Rómában tanult, 1745–1764 között volt Pápa plébánosa. 1766-tól esztergomi kanonok, 1772-től komáromi főesperes. Nagyszombatban hunyt el. A pápai plébániatemplomra 200, a Kálváriára 100 forintot hagyott. Vö. KISS: i. m. 1908. 132–133.

⁵³ FÖLDVÁRY: i. m. (1896) 378.

⁵⁴ Szabó (másként Nagy) Istvánt nemkívánatos mesternek tekintették, ezért nem hívták eskütételre.

⁵⁵ FÖLDVÁRY: i. m. (1896) 378.

közösségei királyi rendelet következtében sorra veszítették el templomaikat: 1752. május 12-én a pápai, május 16-án a gyimóti, május 24-én a borsosgyőri, május 25-én a szerecsenyi, június 24-én a kupi református templomot vették el a gyülekezettől.⁵⁶ Ilyen körülmények között a protestáns borbélyok számára két megoldás kínálkozott: hitük ellenére leteszik az esküt vagy elköltöznek a városból. Esetleges távozásuk a város egészségügyét nem sodorta válságba, hiszen a betegeket ellátta az 1732 óta biztosan működő Polgári Ispóty, az 1756-ban szervezett katolikus Szentilonay-szegényház, az 1757-ben alapított irgalmasrendi kórház és patika.⁵⁷ Az izraelitákról az 1748-ban létrejött zsidó község által fenntartott kórház gondoskodott. A protestánsok a belvárosban lakó református Nagy György orvosdoktor is felkereshették panaszaikkal az 1740-es években, 1750-es évek elején.⁵⁸

Pápán a templom elvételével megszűnt a reformátusok szabad vallásgyakorlata, „*árva lett a pápai eklézsia*”.⁵⁹ A közösség a közeli nemes községbe, Adásztevelre járt istentiszteletre, ide helyezte át királynői engedéllyel kollégiumát (kisgimnáziumként). Évtizedek teltek el reménytelenségben, keserves „száműzésben”.⁶⁰ A szinte kilátástalan helyzet megváltoztatását csak II. József türelmi rendelete (1781) tette lehetővé.

⁵⁶ KÖBLÖS József: „Egészszen magamat néked szentelem...” Három prédikáció és hat könyörgés Torkos Jakab újonnan megtalált prédikációs és könyörgéses kötetéből. = Acta Papensia 19 (2019) 3–4. sz. 296.

⁵⁷ MEZEI Zsolt (szerk.): Források a 250 éves pápai kórház múltjából 1757–2007. Pápa, 2007. 11–17.

⁵⁸ KÖBLÖS: i. m. (2020) 300., 3002., 317., 323. Nagy György orvosdoktor 1744–1751 között évi 1 forint adót fizetett.

⁵⁹ TÓTH Endre: A pápai református egyház története. Pápa, 1941. 173.

⁶⁰ A romantikus történetészlelet alapján az adászteveli évtizedeket „adászteveli száműzésnek” szokták nevezni. Tóth Endre az „árva egyház” fogalmát alkalmazza erre az időszakra. Uo. 173–221.

SUMMARY

LÁSZLÓ FÜLÖP

The Reformed Barber Surgeon Corporation in Pápa in 1750

Barber surgeons in the Middle Ages and in the early Modern Times dealt not only with making the human body attractive by shaving people's faces and cutting their hair but they healed sick people as well. The two trades (barber and doctor) were separated only in the time of professionalism in the 18-19th centuries. In Pápa a developed agricultural town located in West-Hungary the first charter of incorporation of barber surgeons was granted by the landlord in 1608 which allowed the operation of catholic and reformed barber surgeons alike. However, corporation regulation first introduced in 1660 and then renewed in 1717 and 1741 forced the oath of the roman catholics upon reformed barber surgeons, which would have meant for them the denial of their faith. Besides, it imposed punishment on people who cursed (insulted the saints) and forced the members of the corporation to take part in catholic fests. So reformed barber surgeons applied to the Queen Mária Terézia in 1750 and asked for a new corporatin regulation which they could accept. Earl Ferenc Esterházy the landlord of the town was unwilling to do so, so the initiative failed. Current study describes the foundation of the barber surgeon corporation, its operation, the life of the apprentices, assistants and masters, and also the reformed corporation masters' movement in 1750 which was won by the catholic masters temporarily. A new chapter including the edict of tolerance issued by József II began in the life of the corporation.

